

УДК 159.922.4

Г. Б. Гандзілевська

ВИКОРИСТАННЯ ГЕНОСОЦІОГРАМИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РОДИННИХ ЖИТТЄВИХ РОЛЕЙ ОСОБИСТОСТІ

У статті досліджується проблема рольового розвитку особистості. Для дослідження родових життєвих ролей пропонується геносоціограма. У зв'язку з цим досліджено можливості цього методу в контексті трансгенераційної передачі родової інформації на прикладі аналізу окремих життєвих сценаріїв; здійснено пілотажне емпіричне дослідження репертуару життєвих ролей особистості юнацького віку.

Ключові слова: геносоціограма, життєві ролі, ролевий репертуар.

В статье исследуется проблема ролевого развития личности. Для исследования родовых жизненных ролей предлагается геносоциогамма. В связи с этим исследованы возможности этого метода в контексте трансгенерационной передачи родовой информации на примере анализа отдельных жизненных сценариев; осуществлено пилотажное эмпирическое исследование репертуара жизненных ролей личности юношеского возраста.

Ключевые слова: геносоциогамма, жизненные роли, ролевой репертуар.

The article highlights the issue of the role development of an individual. Genosociogram is advised for the achievement of this aim. The possibilities of this method's application in the light of transgenerational transmission of the family information are viewed on the examples of certain life scenario analysis. Empirical pilot study of the repertoire of life roles of young people is realised.

Key words: genosociogram, life roles, role repertoire.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток психологічної науки пропонує широкий спектр діагностичного матеріалу для дослідження закономірностей розвитку особистості. Популярності в контексті сказаного набувають методи, за допомогою яких ви-

вчається життєвий шлях людини. Увагу науковців усе більше привертає дотична до цієї категорія, яку Е. Берн [2] назвав «життєвий сценарій» – життєвий план особистості, що формується в дитинстві, у першу чергу, під впливом батьків. Різні вікові періоди та стадії розвитку особистості визначаються актуалізацією життєвих ролей як новоутворень цих етапів (П. Горностаї [4]). Життєві ролі тісно пов'язані з життєвим сценарієм. Природу останнього можна простежити, досліджуючи стиль життя роду [2]. Припускаємо, що таким чином можна дослідити і родинні життєві ролі особистості. Для виявлення зв'язків між поколіннями в межах трансгенераційного підходу одним із основних інструментів є геносоціограма, яка дозволяє отримати наочне соціометричне (афективне) уявлення про генеалогічне сімейне дерево, виділити різні типи стосунків суб'єкта зі своїм навколишнім оточенням і зв'язки між різними персонажами [24]. У межах нашого дослідження за допомогою цього методу спробуємо дослідити закономірності трансгенераційної передачі родинних життєвих ролей із метою розширення діапазону ролевого репертуару особистості.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Для психологічного осмислення проблеми вагомим значення мали дослідження автора теорії ролей Дж. Міда [26] (символічний інтеракціоналізм), у яких науковець розвиток особистості характеризує в контексті розігрування ролі, Е. Берна [2] (транзактний аналіз) про презентацію рольового репертуару трьома його станами («Батько», «Дорослий», «Дитина»); Дж. Келлі [7] (теорія персональних конструктів) щодо моделювання нових ролей для оптимального способу поведінки; Я. Морено [16], Г. Лейтц [9], І. Гріншпун, О. Морозової [5] та ін. (психодраматичний напрямок), у яких автори розглядають психологічні проблеми в межах теорії ролей як наслідок особливостей рольового розвитку, специфіки рольового репертуару, характеру взаємовідносин між ролями. Слід відмітити і надбання вітчизняних науковців у цьому напрямі, зокрема З. Мірошник [12; 15] (механізми формування ролі (ролеграма)), Т. Титарено [21], П. Горностаї [4] (ролевий підхід у соціальній психології особистості) та ін. Щодо дослідження проблеми трансгенераційних зв'язків та практичного використання геносоціограми відмічаємо праці Ч. Тойча [22] про природу віктимних життєвих сценаріїв та А. Шутценбергер [24], згідно якої мета геносоціограми – дати людині краще зрозуміти своє життя та надати йому смислу. А тому

розглянемо детальніше метод геносоціограми в контексті можливостей його застосування для діагностування та розширення репертуару життєвих ролей особистості.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження.

Кожна людина характеризується репертуаром життєвих ролей, які пов'язані з особистісною ідентичністю, з життєвим сценарієм, із характером особистості та залежать від внутрішніх (потреби в самореалізації і ролевому розвитку особистості) та зовнішніх (система ролевих очікувань, що відображають соціальні цінності та вимоги до виконання соціальних ролей) чинників (П. Гоностай [4]). Очевидно, що роль як соціально нормативний спосіб поведінки людини [4; 12; 15] виконується для певного глядача. А тому очевидно, що життєва роль, яка є провідною протягом цілого життя чи певної її частини, презентується найблищому оточенню. Для позначення найважливіших стосунків у житті людини Я. Морено [16] запропонував поняття «соціальний атом». А. Шутценбергер [24] називає «соціальний атом» генесоціограмою «тут і тепер». Так, у своїй праці «Синдром предків» дослідниця підтверджує походження генограми, яке пов'язують з імям Мюррея Боуена (1967), однак, наголошує і на ранніх роздумах Морено.

За П. Горностаєм [4] «життєва роль» є інтегральним феноменом, у якому поєднано властивості чотирьох його типів (характерних, сценарних, смислових, архетипічних). Унікальність реалізації цих типів залежить від особистісного смислу, який сучасна дослідниця А. Одінцова [17] характеризує як індивідуальне забарвлення, неповторне тлумачення життєвої ролі. Саме особистісний смисл, на її думку, робить розуміння і виконання ролі персональним та є умовою інтерналізації, тобто переходу змісту ролі та її вимог у внутрішній світ особистості. У цьому контексті пригадаємо найпопулярніший хід актора до сценічного образу – «від себе». Тобто «іти від себе» – це завдання знайти себе в ролі, «втїлити в певній формі особисте ставлення до життя» (І. Гриншпун, О. Морозова [5]). Таким чином, реалізацію надзавдання життєвої ролі (в драматургії над завдання ролі розглядають у контексті духовних потреб [18, с. 47–58]) пов'язуємо із формуванням системи цінностей життєвого сценарію.

Згідно Я. Морено, роль поєднує особисті, соціальні і культурні елементи [16]. П. Пітцеле [19, с. 38] у своїй праці відзначає, що поняття, яке Морено назвав «роллю» мало пряме відношення до

вираження ідентичності, невіддільної від матриці міжособистісної взаємодії. Своєю чергою, людину автор психодрами презентує як визначений набір ролей, що нагадує театральну трупку акторів із широким рольовим репертуаром.

Широта рольового репертуару, на думку З. Мірошник [12], залежить не лише від соціального, а й емоційного досвіду особистості. Сам процес формування і реалізація рольового репертуару особистості, на думку дослідниці, базується на складно організованій відкритій узгодженій системі механізмів – ролеграмі. Поряд із механізмом рефлексії, що залежить від власних очікувань та суспільства, дослідниця наголошує і на механізмові ідентифікації. Хоча вибір об'єктів є свідомим та піддається суб'єктивному контролю, сам процес ідентифікації несвідомий [12]. А тому виведення його на рівень свідомості, на нашу думку, значно може розширити ресурсні можливості образної життєвої ролі особистістю та розширити її рольовий репертуар.

Вузькість репертуару життєвих ролей може бути пов'язана з життєвим сценарієм, так як багато форм активності (або багато ролей) заборонені або обмежені сценарними заборонами [4]. А тому у своєму дослідженні ми концентруємо увагу не лише на вивченні особливостей презентації родинних життєвих ролей особистістю, а і причин блокування певної рольової поведінки.

За працями Франсуаза Дольто, Н. Абрахама та його учнів, а також Бузормені-Надь, А. Шутценбергер охарактеризовує складну проблему трансгенераційної передачі не повністю вирішених конфліктів [24] (ненависть, помста, вендетта), таємниць, «невисказаного», передчасних смертей і вибору професії. Так, аналізуючи матеріали до генеалогії видатного українського поета-емігранта ХХ століття, вихідця з давнього священницького роду на Волині О. Стефановича відмічаємо, що його прапрадід, як і прадід були священиками. Рідний і двоюрідний діди були відомими церковно-громадськими діячами, як і дід поета по матері, який був сином дякона та закінчив духовну семінарію. Крім того, відомо, що батько Олекси – священик Коронат Стефанович – займався поетичною творчістю [11]. За відгуками про творчість О. Стефановича відзначаємо, що він не був «вогнедишним» поетом. Характерна стефановичівська печать духовної моці і душевної м'якості відчувається навіть у віршах патріотичного звучання (грецьке «стефанос» означає «вінок») [6, с. 10]. Своєю чергою, вище сказане підтверджує трансгенераційну передачу й певної філософії життя.

Слід відмітити і те, що із покоління в покоління можуть транслюватись страхи, заборони, цінності, стереотипи, родові сценарії, сімейні міфи і таємниці [4]. У своїх попередніх дослідженнях [25] ми відмічаємо передачу патріотичних цінностей активним діячем Української Діаспори в Австралії Д. Нитченком своїм нащадкам. Зауважуємо обумовленість життєвого шляху цими цінностями його дочок – письменниці Лесі й науковця Галини – та онука – Юрія Ткача, який є засновником видавництва «Байда», перекладачем і видавцем українських книг.

Перші наші розвідки щодо психологічного осмислення життєвих ролей були здійснені в ході сценарного аналізу життєвого шляху першої жінки-меценатки вищої освіти в Східній Європі Гальшки Острозької [3]. Обмежена кількість документального матеріалу про життя княжни націлила нашу працю здійснити спробу нового прочитання її життєвого шляху за допомогою сценарного аналізу її біографії в поемі української письменниці-емігрантки С. Луцкової «Плач за рожевою птахою» [10]. Княжну поетеса зобразила у своїй поемі через образ таврованого долею птаха. Згідно з текстом рожеві птахи з іншого виміру залишають на землі, на підвіконні самотнього птаха, який «умить забуває свої пісні». Очевидно, що скинувши рожеві крила, відвертий птах не може літати. На перший погляд, відзначаємо пасивну роль «Жертви», яка ніби змирилася зі своєю долею. Однак, аналізуючи першопочатковий сценарій Гальшки (штрих 2), який символічно авторка передає через монолог міста, у якому народилась княжна, виділяємо роль «Щасливої» (*Моє маленьке – і найбільше – щастя* [10, с. 64]). Штрих 1 доповнює роль «Щасливої» роллю «Щасливої красуні», обличчя якої писане «найліпшим пензлем, найсвітлішим барвом» [10, с. 63]. Причиною зміни щасливого сценарію вбачаємо у смерті батька ще до народження княжни, яка і досі залишається загадкою. Матір Гальшки, Беату Костелецьку, у поемі зображено як «чужинку», з «тяжбою» у «глухих речах», носія «тавра», яке авторка порівнює з чорною хусткою на плечах. Припускаємо, що цей «тягар», як невербальні повідомлення, могла перейняти у своєї матері й княжна. На несвідомому рівні Гальшка зустрічається зі страхом покинутої (роль «Покинута», «Зраджена») та ідентифікуючи себе з матір'ю, актуалізує роль «Самотньої». Однак, зміни у ставленні Гальшки до себе протягом життя фіксували і зміни ролей, які чергувалися від «Щасливої» до «Самотньої», «Нещасної», «Слабкої», «Жертви»

до «Сильної» та «Вільної». Переломним моментом у цьому вбачаємо кризу середнього віку особистості. Один із конструктивних способів виходу з кризи, на думку О. Пурло [20], полягає у становленні авторської позиції у ставленні до власного життя, що і зазначаємо під час аналізу життєвих ролей княжни Гальшки Острозької.

Слід зазначити ще одну вікову кризу, а саме підліткового віку, яка є ключовою в контексті життєвого сценарію. На думку Е. Берна, до кінця цього вікового періоду приймається остаточне рішення щодо подальшого його розгортання. Так, до 20 років відбувається ніби репетиція, а сама «вистава починається лише на третьому десятилітті [2, с. 332]. Сучасна дослідниця І. Костіна [8] відзначає, що саме у юнацькому віці можливе усвідомлення людиною того, що вона може зробити незалежний вибір, який не буде підпорядкований її сценарним рішенням, прийнятих у дитинстві. А тому для проведення пілотажного дослідження нами було обрано 20 студентів юнацького віку спеціальності «Психологія» Національного університету «Острозька академія», які відвідували заняття з навчального курсу «Психодрама». За П. Горностаєм [4] різним етапам онтогенезу характерні певні життєві ролі. Так, якщо для п'ятирічної дитини характерна роль «Дитини, що грається», для семирічної – роль «Школяра», а підліток «приміряє» на себе роль «Дорослого», то молодшому юнацькому віку (час соціального і професійного самовизначення) характерні «Професійні» життєві ролі, ролі «Мислителя», «Коханця» або «Коханки». Застосована методика: «Репертуар життєвих ролей особистості» (П. Горностая [4]), констатує наступні результати: найчастіше в дитинстві студентами використовувалися такі ролі як «Переможець» (26,3%), «Трудоголік» (21,1%) та «Суддя» (21,1%), що не перечить класифікації ролей у контексті вікового розвитку. Однак, уже у професійній сфері крім названих ролей «Переможець» (31,6%), «Трудоголік» (21,1%), найчастіше використовуються «Консультант» (31,6%), «Спаситель» (31,6%), «Виконавець» (31,6%), «Сповідник» (26,3%), «Критик» (26,3%), «Спостерігач» (26,3%). Переважна більшість з них підкреслює обрану професію студентами. Щодо категорії «ідеальне Я», то виокремлюємо наступні ролі: «Переможець» (47,4%), «Керівник» (47,4%), «Художник» (26,3%), «Спокусник/-ця» (21,1%). Очевидно, що такі ролі потребують як оптимізації, так і актуалізації у порівнянні з їх використанням («Художник» (5,3%), «Керівник» (10,5%), «Спокусниця» (0)).

Застосований U-критерій Манна-Уїтні статистично підтверджує відмінності у використанні певних життєвих ролей у професійній сфері в порівнянні з категорією «ідеальне Я», а саме: «Виконавець» (UЭмп = 68), «Переможений» (UЭмп = 65,5), «Поранений» (UЭмп = 96), «Страждалець» (UЭмп = 85), «Не переможець» (UЭмп = 84), «Жертва» (UЭмп = 100). Слід відмітити, що переважна більшість цих ролей виділена і під час порівняння категорії «дитинство» з «ідеальним Я».

Для дослідження особливих ролей певних членів роду, розуміння «негласних» правил сім'ї, цінностей та ін. нами було запропоновано розробити геносоціограму. На відміну від генограми, геносоціограма пропонує більш глибинну роботу, так як фіксує значимі факти, важливі події і графічно представляє емоційні зв'язки [24]. Для оптимізації інтерпретації результатів та асиміляції досвіду студенти заповнили розроблену нами анкету, ключовим питанням якої було – які б нові ролі хотіли б включити в свій ролевий репертуар? Так, серед перерахованих нових ролей, які б студенти хотіли включити у свій життєвий репертуар найчастіше відмічаємо наступні: «Переможець» (7), «Керівник» (7), «Консультант» (5), «Критик» (3), «Художник» (2), «Трудоголік» (2), «Комік» (2). Серед тих, що названі один раз – «Розумник», «Експлуататор», «Спасатель», «Суддя», «Целитель», «Спокусник».

На основі аналізу теоретичних підходів та експериментальних даних О. Михайленко [13] стверджує, що якість виконання окремою людиною конкретної ролі багато в чому залежить від того, наскільки вона розуміє її специфіку і в якій мірі така роль нею приймається й засвоюється. Емоційний відгук учасників дослідження розгорнув процеси в групі, пов'язані з бажанням розширити репертуар життєвих ролей, що і стало перспективою наших подальших розвідок. Запити протагоністів зазвичай стосувалися дослідження як родових сценаріїв та пов'язаних із ними провідними життєвими ролями, так і інтеграції всіх членів роду. Застосована в роботі техніка «Обмін ролями» дозволяла протагоністам знайти багато спільного зі своїми прашурами, зняти певні заборони та отримати дозволи, ресурс. Прийняті рішення в межах таких «зустрічей» часто відображали бажання більше дізнатись про свій рід, знайти своїх родичів.

Своєю чергою, наші спостереження підтвердили теоретичні дослідження психодраматичної роботи, пов'язаної з «реконструкцією

роду» [14], зокрема щодо основної проблеми, яка пропрацьовується в межах обраного підходу, а саме кризи ідентичності. А тому психодраматично була надана можливість вирішити незавершені конфлікти роду, які тривожать протагоніста, звільнитися від певних заборон та отримати дозволів на розширення репертуару життєвих ролей.

Висновки. Існує трактування римського прислів'я: «здобути обладунки Актора», як «привласнення чужих подвигів» [1, с. 18]. У контексті нашої проблеми можемо припустити, що ці «чужі подвиги» безпосередньо стосуються роду особистості, які вона отримує «у спадок». Дослідження підтверджує, що кожна людина характеризується репертуаром життєвих ролей, які пов'язані з особистісною ідентичністю. Існує зв'язок між специфікою ролевого репертуару та особливостями ролевого розвитку всього роду особистості. Пілотажне емпіричне дослідження, що включало в себе вивчення провідних родинних життєвих ролей особистістю за допомогою геносоціограми, активізувало в учасників бажання розширити свій ролевий репертуар. Психодраматична робота в межах «реконструкції роду» сприяла присвоєнню ресурсних можливостей для подолання кризи ідентичності, звільненню від певних сценарних заборон, отриманню дозволу на розширення репертуару життєвих ролей.

Доля в народній свідомості, на думку В. Храмової, не має містичного забарвлення. Це швидше вільний «вибір» власного життя. А поєднання Волі та Правди і є запорукою щасливої долі [23, с. 34]. У нашому розумінні «правда» є знання, зокрема свого минулого, а «воля» – власний вибір особистості. За А. Шутценбергер [24], для того, щоб отримати свободу жити своїм життям, важливо усвідомити, що нами керує, і у випадку необхідності розмістити цю лояльність у нові рамки. Таким чином, геносоціограма може сприяти дослідженню закономірностей трансгенераційної передачі родинних життєвих ролей та активізувати процес розширення ролевого репертуару особистості.

Перспективою подальших розвідок вбачаємо у збільшенні вибірки досліджуваних для порівняльного аналізу репертуару життєвих ролей студентів різних спеціальностей.

Література:

1. Антична література: навчальний посібник / В. М. Миронова, О. Г. Михайлова, І. П. Мегела та ін. – К. : Либідь, 2005. 488 с. : іл.

2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Э. Берн; [пер. с англ.]. – Екатеринбург : Литур, 2001. – 576 с.

3. Гандзілевська Г. Б. Психологічне осмислення життєвого шляху Гальшки Острозької в поемі Світлани Луцкової «Плач за рожевою птахою» / Г. Б. Гандзілевська, А. А. Хеленюк // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології. – К. : Гнозис, 2014. – Додаток 2 до Вип. 5. – С. 178–187.

4. Горностай П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности : [монография] / П. П. Горностай. – К. : Интерпресс ЛТД, 2007. – 311 с.

5. Гриншпун И. Б. Психодрама / И. Б. Гриншпун, Е. А. Морозова // Основные направления современной психотерапии. – М. : Когито-Центр, 2000. – С. 301–342.

6. Демянчук Г. Терновий вінок Олекси Стефановича / Демянчук // Стефанович Олекса Коронатович» Возлюби її до крови». – Рівне : «Азалія», 2003. – 140 с.

7. Келли Джорж Теория личности : психология личных конструктов / Дж. Келли // пер. с англ. и науч. ред. А. А. Алексеева. – Санкт-Петербург : Речь, 2000. – 249с. – (Мастерская психологии и психотерапии)

8. Костіна Т. О. Вивчення формування життєвого сценарію у психології розвитку / Т. О. Костіна // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка . – 2010. – № 2. – С. 101–105. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKPI_fpp_2010_2_18.pdf

9. Лейтц Грете. Психодрама: теория и практика. Классическая психодрама Я. Л. Морено / Г. Лейтц // Пер.с нем. – Издание 2-е, испр. и доп. – М. : «Когито-Центр», 2007. – 380с. (Современная психотерапія)

10. Луцкова С. Плач за рожевою птахою / Світлана Луцкова // Дивне коло : поезія / Світлана Луцкова. – Рівне : Вид-во «Азалія» Рівненської організації Спілки письменників України, 1999. – С. 61–70.

11. Манько М. Матеріали до генеалогії Олекси Стефановича / М. Манько // Стефанович Олекса Коронатович.»Возлюби її до крови». – Рівне : «Азалія», 2003. –140 с.

12. Мирошник З. Психологические механизмы ролеграммы преподавателя высшей педагогической школы <http://dowings.ru/conferen/uchastniki/>

13. Михайленко О. Ю. Рольовий підхід до вивчення особистості / О. Ю. Михайленко // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України Проблеми сучасної психології. – 2013. – Випуск 21. – С. 426–435.

14. Михайлова Е. Вчора наступаєт внезапно : психодрама и культура повседневности / Екатерина Михайлова. – Москва : Класс, 2009. – 288 с. – (Библиотека психологии и психотерапии).

15. Мірошник З. М. Ролєграма як засіб формування рольової структури особистості / З. М. Мірошник // Проблеми сучасної психології. – 2012. – Вип. 18. – С. 517–526. – Рез. англ. – Бібліогр. : 526 с.

16. Морено Якоб Леви. Психодрама / Я. Морено // пер. с англ. Г. Пимочкиной, Е. Рачковой. – 2-ое узд., испр. – М. : психотерапія, 2008. – 496 с.

17. Однінцова А. М. Теоретичні підходи до визначення поняття та змісту життєвої ролі / А. М. Одінцова // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПНУ. Проблеми загальної та педагогічної психології. – т. XIV. – ч. 2. – К., 2012. – С. 283–290.

18. Основи класичної режисури. Конспект лекцій / В. І. Цветков – Харків : БУРУН і К, 2008. – 160 с.

19. Питцелє П. Подростки изнутри: интрапсихическая психодрама/ П. Питцелє // Психодрама – вдохновение и техника / Под ред. П. Холмса и М. Карп. / Пер. с англ. В. Мершавки и Г. Ченцовой. – М. : Независимая фирма «Класс», 2009. – 284 с. – (Библиотека психологи и психотерапии).

20. Пурло О. Ю. Особливості психотерапії екзистенційної кризи / О. Ю. Пурло // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – Т. X, ч. 3. – К., 2008. – С. 400–407.

21. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 367 с.

22. Тойч Дж. М. Второе рождение, или Искусство познать и изменить себя: Пер. с англ. / Дж. М. Тойч, Ч. К. Тойч. – М. ; Лос-Анжелес : «Санрэй», 1995. – 191 с.

23. Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа. – К. : МП «Фенікс», 1992. – С. 3–35.

24. Шутценбергер А. Синдром предков. Трансгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциограммы / А. Шутценбергер – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2001. – 240 с.

25. Ganzilevska G. B. Psychological and Hermeneutic Analyses of Versed «Testament» of Dmytro Nytchenko/ Galyna Ganzilevska // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology – III(27), Issue:51, 2015. – P. 66–70.

26. <http://scaspee.com/6/post/2015/05/psychological-and-hermeneutic-analyses-of-the-versed-testament-of-dmytro-nytchenko-ganzilevskag-b.html>

27. Mead G. H. Mind, self, and society. From the standpoint of a social behaviorist / G. H. Mead. – Chic. : Univ. Press, 1946. – 401 p.